

Оцінка соціально-економічної ефективності підприємства з використанням показника прибутку його діяльності

Метою дослідження у роботі є вивчення і узагальнення теоретичних підходів до визначення економічної природи, сутності, джерел виникнення та факторів формування прибутку, а також розробка практичних рекомендацій щодо використання прибутку в системі показників оцінки соціально-економічної ефективності діяльності підприємства.

прибуток, ефективність діяльності підприємства, ринкова економіка, капітал, валовий дохід

Прибуток є фундаментальною економічною категорією, наявність якої за будь-які умови господарювання є характерною ознакою товарно-грошових відносин, виникнення та розвитку інституту власності (особливо приватної). Згідно до ст. 1 Закону України “Про підприємництво” [1], головна мета підприємницької діяльності в

© М.Ю. Явдак, 2012

умовах ринкової економіки полягає саме у отриманні прибутку. Розмір прибутку має відповідати загальним потребам фінансування подальшого сталого розвитку підприємства, тобто забезпечення його прибутковості є не тільки основною метою, але й найважливішою умовою успішного здійснення господарської діяльності.

Вивчення теоретичних та практичних аспектів прибутку здійснювалося у наукових трудах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як М.М. Чепурін, О.А. Кисельова, А.В. Холопов [2], В.М. Гриньова, В.О. Коюда, Т.І. Лепейко [3], Пастухова В.В. [4], Ю.Л. Субботович [5], Л.В. Фролова [6], К.А. Хедервик [7], Ф.Х. Найт [8], Г.Б. Клейнер, В.Я. Тамбовцев [9] та інші.

Більшість вчених-економістів вважає прибуток одним з головних результативних показників діяльності підприємства, який у вартісному вимірі (шляхом визначення співвідношення доходів і витрат підприємства) характеризує ефективність використання виробничих ресурсів для створення з метою ринкового продажу корисних товарів та послуг. Отримання прибутку є головним стимулом здійснення активної підприємницької діяльності, важливим джерелом фінансування процесу поточного функціонування та розвитку підприємства.

Проте змістовне, науково обґрунтоване визначення економічної сутності прибутку в системі соціально-економічних відносин у суспільстві до цього часу не має остаточно завершеного характеру, а між вченими-економістами тривають гострі дискусії щодо природи та джерел походження прибутку.

Метою дослідження у роботі є вивчення і узагальнення теоретичних підходів до визначення економічної природи, сутності, джерел виникнення та факторів формування прибутку та розробка практичних рекомендацій щодо використання прибутку в системі показників оцінки соціально-економічної ефективності діяльності підприємства.

Для досягнення поставленої мети було використано наступні методи і прийоми: теоретичне узагальнення – для вивчення теоретичних основ економічної сутності прибутку; аналіз та синтез – для обґрунтування складу показників оцінки ефективності діяльності підприємства; системний підхід – для визначення характеру взаємозв'язків

між різними критеріями оцінювання.

Найбільш проста і одночасно складна категорія ринкової економіки – прибуток. Його простота визначається тим, що він є стержнем і головною рушійною силою економіки, основним пробуджуючим мотивом діяльності підприємців в сучасній економіці. В той же час його складність визначається різноманітністю сутності сторін, які він відображає, багатогранністю облич, в яких він виступає та роллю, яку він відіграє у розвитку ринкової економіки.

Вивчення і узагальнення існуючих теоретичних підходів до визначення економічної природи, сутності, джерел виникнення та факторів формування прибутку дозволяє зробити попередні висновки щодо змісту та особливостей прибутку в системі економічних категорій.

По-перше, прибуток являє собою форму винагородження підприємця, який особисто на власний ризик та розсуд здійснює певний вид діяльності, або прямо керує спільною діяльністю інших людей, що пов'язані з ним відносинами найму. Така форма виникнення прибутку носить ярко індивідуалістичний характер і за економічною природою є найбільш простою. При цьому слід чітко відрізнити діяльність такого роду, що здійснюється з метою отримання прибутку, від інших видів суспільної активності людини (політична, благодійна діяльність і т. ін.).

По-друге, прибуток відбиває кінцеву грошову оцінку результативності виробничої, збутової та фінансової діяльності, а також виступає найважливішою характеристикою фінансових результатів роботи підприємця (звичайно головного одержувача прибутку) та інших людей, які працюють за наймом під його керівництвом. У загальному вигляді прибуток є різницею між сукупними доходами від певного виду підприємницької діяльності та загальними витратами на її здійснення.

По-третє, розмір прибутку, готового до розподілу та привласнення підприємцем, майже завжди характеризує не весь доход, отриманий в процесі підприємницької діяльності, тобто не всю різницю між сукупними доходами та вартістю розходу виробничих ресурсів, понесеного в процесі випуску товарів і послуг. Виникнення такого роду розходжень витікає з принципової неможливості визначення об'єктивних критеріїв віднесення усіх без винятку видів витрат ресурсів до складу необхідних або визнання таких витрат зайвими (надмірними). При розрахунку обсягів валового доходу такого роду проблеми майже не виникають, в той час як процедури визначення складу сукупних витрат за своєю природою мають суб'єктивний характер.

По-четверте, прибуток є залишковим вартісним показником, обов'язково вираженим в грошовій формі. Поширення саме такого способу оцінки прибутку обумовлено практикою узагальненого вартісного обліку всіх пов'язаних з ним основних показників – вкладеного капіталу, отриманого валового доходу, понесених витрат і т.п., а також з діючим порядком податкового регулювання фінансово-економічних відносин з боку держави.

По-п'яте, прибуток є формою доходу підприємця, права на який витікають з двох основних джерел: по-перше, особистої участі підприємця в процесі створення корисних товарів та послуг (інституціонально-інноваційна роль) та, по-друге, надання до використання у процесі виробництва виробничого фактора капіталу (капітально-інвестиційна роль). Категорія прибутку нерозривно пов'язана з категорією капіталу як особливого (специфічного) фактора виробництва та загалом є основною характеристикою вартості (ціни) вкладеного капіталу.

По-шосте, прибуток не є гарантованим доходом підприємця, що інвестує власний капітал в той або інший вид діяльності. Винагородження підприємця приймає форму прибутку тільки за умови умілого та успішного здійснення підприємницької діяльності. Проте в процесі використання капіталу внаслідок власних невдалих дій або

впливу об'єктивних чинників зовнішнього характеру підприємець може не тільки не отримати очікуваного прибутку, але й повністю або частково втратити вкладений капітал. Така небезпека існує тільки для власників капіталу та майже відсутня для володарів інших виробничих ресурсів. Тому прибуток в певній мірі стає платою за ризик здійснення підприємницької діяльності та можливої втрати інвестованого капіталу. При цьому рівень прибутку та міра підприємницького ризику (очікування щодо можливості втрати капіталу) знаходяться між собою в прямій залежності.

По-сьоме, виникнення прибутку загалом є наслідком динамічного стану підприємства, результатом здійснення внутрішньофірмових перетворень та зовнішніх змін середовища господарювання. Інституціонально-інноваційна роль підприємця у формуванні прибутку реалізується насамперед через створення, пошук, відбір, впровадження, сприяння поширенню різного роду інновацій, що призводять до якісного підвищення ефективності діяльності підприємства, тобто помітного скорочення норм витрат всіх видів виробничих ресурсів або інтенсивного росту доходу. Джерелом збільшення прибутку при цьому стає випереджальний розвиток шляхом створення оригінальних конкурентних переваг, результатом виникнення яких буде генерація доходів, недоступних конкурентам, або отримання можливостей значного скорочення витрат виробництва через використання досі незайманих резервів економії ресурсів.

По-восьме, визначення обсягу та принципів розподілу прибутку носять характер суспільної угоди, встановлення умов якої має ярко виражений зовнішній характер, обумовлений існуючою інституціональною структурою економіки та способами встановлення прав власності. При цьому задоволення претензій певного учасника процесу створення додаткової вартості на привласнення будь-якої частки цієї вартості прямо залежить від широти спеціалізації цього учасника в реалізації певних часткових прав, які зафіксовано визнаними іншими учасниками правами власності. Розширення сфери спеціалізації буде сприяти збільшенню можливостей учасника щодо привласнення частки прибутку.

По-дев'яте, прибуток є комплексним інтегральним показником оцінки ефективності використання виробничих ресурсів в процесі створення для продажу корисних товарів та послуг. Прибуток є надійною базою для економічного обґрунтування управлінських рішень, найважливішим критерієм оптимальності вибору варіанту здійснення підприємницької діяльності. Динаміка прибутку може дати об'єктивну оперативну інформацію про необхідність здійснення заходів щодо оптимізації витрат на виробництво продукції, нарощування обсягів виробництва і реалізації, розширення асортименту виготовлюваних товарів, доцільність змін у цінній політиці та ін.

Таким чином, за думкою автора, прибуток являє собою виражений в грошовій формі чистий підприємницький доход на вкладений капітал, що характеризує винагороду підприємця за ризик здійснення активної економічної діяльності та чисельно являє собою різницю між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності.

Економічна природа прибутку проявляється через реалізацію низки складних різнопланових функцій, які обумовлюють місце прибутку в системі економічних відносин.

З точки зору В.М. Гриньової, В.О. Коюди, Т.І. Лепейко [3], прибуток в системі ринкових економічних відносин виконує ряд наступних функцій.

1. Прибуток – основний критерій і показник ефективності діяльності підприємства, оскільки навіть сам факт прибутковості вже є ознакою ефективної діяльності підприємства.

2. Прибуток як кінцевий фінансово-економічний результат діяльності підприємства відіграє ключову роль у ринковому господарстві.

3. Прибуток є джерелом формування бюджетів різних рівнів. Він надходить у бюджети у виді податків, а також економічних санкцій і використовується на різні цілі, які визначені видатковою частиною бюджету.

Необхідність розв'язання проблеми об'єктивної оцінки результатів господарської діяльності і пошуку можливостей збільшення цих результатів є обов'язковою умовою для забезпечення найбільш повної мобілізації резервів удосконалення економіки та організації виробництва. Звичайно підсумки діяльності економічних агентів оцінюються системою показників, таких як обсяги товарної та реалізованої продукції, капітальні та поточні витрати, прибуток і т.ін. Слід також зазначити, що головні принципи визначення цих показників залишаються майже незмінними безвідносно до рівня управління економікою, на якому здійснюється така оцінка. Наявність великої кількості критеріїв та способів визначення результативності господарської діяльності в кінцевому рахунку обумовлює необхідність формування інтегрального узагальнюючого підходу до вирішення цієї проблеми, основою якого стає оцінка ефективності.

Ефективність господарської діяльності являє собою комплексне відображення кінцевих результатів використання засобів виробництва та робочої сили (живої праці) за певний період часу [5, 7, 8, 9 та ін.].

За думкою автора, основними принципами, дотримання яких має забезпечити об'єктивність оцінки ефективності і діяльності підприємства, є наступні:

- ієрархічність – забезпечення взаємозв'язку критеріїв і системи конкретних показників ефективності виробництва;

- повнота – відображення ефективності використання всіх видів ресурсів, що застосовуються для досягнення усіх видів ефектів;

- гнучкість – можливість використання показників ефективності в управлінні різними ланками виробництва та реалізації продукції на підприємстві;

- достатність інформаційної бази – розширення кола параметрів і показників, що використовуються в процесі оцінки має відбуватися тільки при зміні складу та характеру впливу факторів формування результатів та витрат;

- внутрішня несуперечність, яка полягає в узгодженості цілей (очікуваних або бажаних результатів) і ресурсів, необхідних для їх досягнення, в системі оцінки ефективності діяльності підприємства (цілі, досягнення яких передбачається в процесі господарювання, мають бути реальними та досяжними, а саме їх досягнення повинно забезпечуватися через залучення тільки мінімально необхідного обсягу ресурсів);

- погодженість і можливість зіставлення показників оцінки – будь-який показник, розрахунок якого здійснюється в процесі оцінки ефективності, повинен однозначно трактуватися і носити ретроспективний характер;

- стимулюючий характер системи оцінки, через створення якого в процесі функціонування системи показників оцінки має виникати комплекс стимулів підвищення ефективності на основі використання виявлених наявних резервів зростання ефективності виробництва;

- розмаїття обхвату сфер діяльності підприємства – система показників, що використовуються в процесі оцінки ефективності, повинна відбивати актуальний стан всіх чинників, що надають або здатні надати будь-якого (позитивного або негативного) впливу на результати діяльності підприємства в сфері витрат ресурсів або виникнення ефекту.

За думкою К.А. Хедервік [7], необхідною умовою реалізації комплексного підходу до визначення ефективності діяльності підприємства є створення цілісної

системи показників оцінки, складовими якої є наступні їх групи:

- 1) показники соціально-економічної ефективності використання праці;
- 2) показники ефективності і використання основних фондів, оборотних коштів і капітальних вкладень;
- 3) показники оцінки ефективності використання матеріальних ресурсів;
- 4) узагальнюючі показники соціально-економічної ефективності суспільного виробництва.

Кожна зазначених груп показників охоплює певну кількість конкретних абсолютних або відносних показників, що характеризують загальну ефективність виробництва (діяльність підприємства) або ефективність використання окремих видів ресурсів. Крім того, для всебічної оцінки рівня та динаміки економічної ефективності, результатів господарської діяльності підприємства нарівні з приведеними основними показниками доцільно також використовувати специфічні показники, що відбивають міру використання трудового потенціалу, виробничих потужностей, обладнання, окремих видів матеріальних ресурсів та ін. Великою мірою необхідність використання такого роду показників стосується також процедур урахування узагальнених соціальних наслідків діяльності підприємства, які можуть прямо не відбиватися на фінансово-економічному становищі підприємства, але мають для нього не менше значення.

Прибуток (внаслідок притаманної для нього складної економічної природи та джерел походження) займає в описаній системі оцінки соціально-економічної ефективності особливе місце. Безумовно, саме прибуток є найбільш узагальнюючим показником фінансових (або навіть фінансово-економічних) результатів діяльності підприємства. Прибуток є своєрідним інтегральним підсумком процесу виробництва, який в кінцевому рахунку залежить від комплексу різноманітних факторів (рівня собівартості, споживчої цінності та обсягів випуску продукції, продуктивності труда, рівня використання виробничих фондів, стану ринкової конкуренції, співвідношення пропозиції та попиту і т. ін.). Розмір прибутку складається під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів та стає через це відбиттям практично усіх аспектів діяльності підприємства. Крім того, прибуток є важливою складовою для визначення багатьох специфічних відносних показників ефективності застосування людської праці, експлуатації основних фондів, обігу оборотних коштів, використання капітальних вкладень, ефективності витрат матеріальних ресурсів (різні види рентабельності).

З іншого боку, використання прибутку в ролі узагальнюючого показника результативності господарської діяльності стикається з рядом труднощів. Так, зростання прибутку може відбуватися далеко не тільки через впровадження більш раціональних способів використання ресурсів. Збільшення прибутку може бути досягнуто за рахунок зловживання монопольним становищем, через сприятливу дію випадкових чинників, через наявність тимчасових позаекономічних конкурентних переваг і т. ін. Таким чином, звичайно прибуток підприємства складається із "закономірної" та "випадкової" частини. В першому випадку мова йде про фінансові результати, отримання яких було прямо обумовлено певним вибором технологій та способів перетворення виробничих ресурсів на готову продукцію (тобто є наслідком суто економічних рішень, спрямованих на оптимізацію витрат ресурсів). В іншому випадку, джерела отримання прибутку носять позатоварний (зростання прибутку від реалізації виробленого товару ніякою мірою не пов'язано з ростом його корисності) або взагалі позаекономічний (виникнення прибутку не має прямого відношення до створення корисних товарів чи послуг) характер.

Ігнорування наявності у складі прибутку фінансових результатів різної економічної природи та походження може суттєво затьмарити справжнє економічне

становище підприємства та реальні підсумки його діяльності. Проте на практиці дуже складно провести об'єктивне розмежування фінансових результатів, так само, як трудно встановити повну картину причинно-наслідкових зв'язків між загальними витратами ресурсів та результатами використання цих ресурсів (найбільшою мірою виникнення таких проблем є характерним для сфери обігу).

Таким чином, при використанні прибутку в системі показників оцінки соціально-економічної ефективності діяльності підприємства обов'язково слід враховувати комплекс якісних ознак, які в цілому характеризують структуру джерел виникнення та економічну природу походження складових загальної суми прибутку (своєрідну "якість" прибутку).

Висновки. Прибуток являє собою виражений в грошовій формі чистий підприємницький дохід на вкладений капітал, що характеризує винагороду підприємця за ризик здійснення активної економічної діяльності та чисельно являє собою різницю між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності.

Визначення структури джерел генерації доходу за видами діяльності – операційної, інвестиційної, фінансової – дає можливість здійснити більш чітку диференціацію прибутку за ознаками причин виникнення та зв'язку з певними управлінськими рішеннями. Таке розмежування дозволяє також зробити ґрунтовні припущення щодо динаміки майбутніх змін прибутку та наслідків впливу на його розмір перетворень певних факторів середовища господарювання.

Список літератури

1. Закон України «Про підприємництво»
2. Курс экономической теории // Под ред. М.Н. Чепурина, Е.А. Киселевой. – Киров: Изд-во «Аса», 1995. – 624 с.
3. Гриньова В.М., Коюда В.О., Лепейко Т.І. Фінанси підприємств. Харків, ХДЕУ, 2001. – 169 с.
4. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: монографія/В.В. Пастухова. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 302 с.
5. Субботович Ю.Л. Прибуток у господарській діяльності підприємницьких структур // Фінанси України. – 1999. – №12 – С.39-46
6. Фролова Л.В. Логістичне управління підприємством: теоретико-методологічні аспекти: монографія /Л.В. Фролова. – Донецьк: ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2004. – 261 с.
7. Хедервик К.А. Финансово-экономический анализ деятельности предприятия. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
8. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. – 360 с.
9. Клейнер Г.Б., Тамбовцев В.Я. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность. – М.: Экономика. - 1997.- 288с.

М. Явдак

Оцінка соціально-економічної ефективності підприємств з використанням показателя прибутку його діяльності

Целью данной работы является изучение и обобщение теоретических подходов к определению экономической природы, сущности, источников возникновения и факторов формирования прибыли, а также разработка практических рекомендаций по использованию прибыли в системе показателей оценки социально-экономической эффективности деятельности предприятия.

М. Yavdak

Appraisal of social-economic effectiveness of enterprises with the use of profit index of its activity

The aim of this paper is studying and generalisation of theoretical approaches to definition of the economic nature, essence, sources of occurrence and factors of formation of profit, and also working out of practical recommendations about use have arrived in system of indicators of an estimation of social and economic efficiency of activity of the enterprise.

Одержано 28.02.12